

Баланюк Ю. С.

*канд.політ.наук, доцент кафедри архітектури і збереження об'єктів
Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО,
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Чернівці
j.balaniuk@chnu.edu.ua
orcid.org/0000-0003-2940-1177*

СУПЕРЕЧЛИВА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТА ІНТЕГРАЦІЯ У СУЧАСНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ТА МІСЬКИЙ ПРОСТІР

© Баланюк Ю.С., 2025

<https://doi.org/10.32347/2519-8661.2025.33.79-88>

У статті розглядається проблема сприйняття суперечливої спадщини в міському середовищі та її охорона. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю інтеграції об'єктів, що викликають суспільні дискусії, у сучасний культурний і міський простір. Автор аналізує рівень вивчення теми у вітчизняних і зарубіжних джерелах, звертаючи увагу на практики, адаптації та переосмислення таких об'єктів. Окрема увага приділяється ролі спадщини у формуванні громадянської ідентичності, критичного мислення та історичної пам'яті. У статті окреслено завдання, що включають розробку рекомендацій для збереження та інтерпретації суперечливої спадщини, а також інтеграцію її в освітні програми для розвитку громадянської свідомості. Результати дослідження сприятимуть формуванню системного підходу до використання таких об'єктів у сучасному суспільстві.

Ключові слова: суперечлива спадщина, охорона культурної спадщини, історична пам'ять, культурна ідентичність, декомунізація.

Постановка проблеми (Problem statement).

У сучасному світі культурна спадщина є не лише джерелом національної ідентичності, але й важливим елементом соціальної трансформації, яка проявляється у переосмисленні історичної пам'яті, формуванні нових суспільних цінностей та інтеграції різних соціальних груп у спільний культурний простір. Проте існують об'єкти спадщини, які викликають гострі дискусії, поляризують громадську думку і створюють складнощі для їх інтеграції у сучасний міський простір. Такі об'єкти, які часто називають «суперечливою культурною спадщиною», ставлять перед науковою спільнотою низку питань: як їх зберігати, чи потрібно їх зберігати, інтерпретувати. Наприклад, радянські пам'ятники, нацистські концентраційні табори чи місця, пов'язані з колоніальним минулим, викликають значні дебати через їхню символічну і політичну значущість.

Актуальність дослідження суперечливої культурної спадщини зумовлена кількома факторами. По-перше, це зростання інтересу до теми історичної пам'яті та демократизації процесів збереження спадщини. По-друге, у глобалізованому світі, де культурна спадщина все частіше виступає інструментом дипломатії, туризму та економічного розвитку, необхідно враховувати етичні, соціальні й політичні аспекти її збереження. По-третє, розвиток архітектури як дисципліни, орієнтованої на інтеграцію минулого у сучасний міський простір, вимагає системного підходу до аналізу об'єктів суперечливої спадщини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent research and publications).

В Україні дослідження суперечливої культурної спадщини перебуває на початковому етапі розвитку. Основна увага приділяється питанням охорони архітектурних пам'яток, що пов'язані з радянським минулим. Наприклад, роботи українських дослідників К. Кобченко, С. Набок, П. Покатаєв, С. Смоленська акцентують на проблемах декомунізації архітектурних об'єктів та необхідності створення нових підходів до їх збереження. Також актуальними є питання адаптації архітектурної спадщини до сучасного використання. Наприклад, дослідження Т. Габрель, С. Смоленської та І. Яковчук вивчають можливості реновації об'єктів, які несуть ідеологічне навантаження, для їх включення у сучасний міський простір. Проте, системного аналізу суперечливої спадщини у контексті її переосмислення та інтеграції у культурний простір бракує.

Зарубіжні дослідження пропонують ширший спектр підходів до аналізу суперечливої спадщини. Зокрема, робота таких авторів, як Eisenman P. (2004), Kalman H. (2017) розглядають спадщину як соціальний конструкт, що формується через дискусії і взаємодію між різними групами суспільства. Значна увага приділяється етичним аспектам збереження суперечливої спадщини, особливо у контексті колоніального минулого та місць пам'яті, пов'язаних з конфліктами чи геноцидом.

Важливим напрямом є дослідження практик переосмислення і трансформації суперечливої спадщини. Наприклад, Needham E. (2014), Ginzarly M., Farah J., Teller J. (2019) пропонують концепцію використання таких об'єктів як інструментів для формування критичного мислення і демократичних цінностей. Дослідження на базі проектів UNESCO та Ради Європи демонструють ефективність підходів, які інтегрують спадщину у освітні програми, сприяючи розвитку громадянської свідомості.

Мета статті (Objective of the article).

Метою даної статті є аналіз підходів до збереження та інтерпретації суперечливої культурної спадщини у міському середовищі. Завдання включають: визначити ключові аспекти проблеми суперечливої спадщини на основі вітчизняних та зарубіжних джерел; розробити рекомендації для інтеграції таких об'єктів у сучасний культурний і міський простір; запропонувати інструменти для включення суперечливої спадщини у процеси формування історичної пам'яті та громадянської ідентичності. Таким чином, дослідження спрямоване на розробку нових підходів до збереження і використання суперечливої спадщини, що враховують сучасні виклики і тенденції.

Виклад основного матеріалу (Results and discussions).

Сьогодні загальноприйнято вважати, що однією з ключових функцій культурної спадщини є стимулювання колективного та індивідуального згадування, що сприяє створенню та підтриманню ідентичності. Спадщина слугує засобом, через який суспільство осмислює свій історичний і сучасний досвід, самоідентифікується. Водночас пам'ять про періоди залежності, приниження та безжальної експлуатації рідко стає об'єднавчим фактором чи основою для формування позитивних колективних сенсів.

Сучасні підходи до вираження пам'яті в архітектурі демонструють різні способи трансформування історичних подій у форму. У статті Пітера Айзенмана «Архітектура - це видимість», представлено дослідження, присвячене вивченню естетичного аспекту архітектури. Айзенман розглядає архітектурний об'єкт (елемент архітектурного середовища) з точки зору співвідношення його «змісту» і «форми». «Архітектура завжди була, перш за все, фізичним місцем, яке виступало як фундаментальна якість реальності», «... колишня архітектура символізувала реальність.» - пише Айзенман. Архітектура сучасності - це «світ опосередкованості», «маніпулювання двозначним». Залишаючись «фізичним місцем», архітектура сучасності, проте, виступає як «слабка форма», суттю якої є складна розбалансованість між зовнішніми візуальними знаками і формами та її змістом. У продовження своїх міркувань, Айзенман звертається до роботи Вітрувія «Десять книг про архітектуру» та аналізу архітектурної спадщини Ле Корбюзьє і зазначає, що і той і інший теоретик, виділяли таку якість архітектури як «бути схожим на ...» або «виглядати як ...». Саме в цьому «виглядати як», «бути

схожим на», на думку Айзенмана, істотно укладена функція архітектури, завдяки якій вона стає показником різних соціальних, культурних та естетичних ідей (Баланюк Ю.С., 2022, с.77).

Результатом досліджень Пітера Айзенмана стає Меморіал пам'яті убитих євреїв Європи в середмісті Берліну. Один з найбільш неоднозначних та суперечливий об'єктів, як і сама подія якій він присвячений. Побудований в результаті меморіал - це величезна «поле стел» в центральній частині столиці Німеччини. Він складається з 2711 прямокутних бетонних форм від 95 см до 2,37 м заввишки. Стели стоять одна від одної таким чином, щоб можна було пройти між ними, іноді вони утворюють порожній простір, що нагадує кімнату. Характерною рисою цієї споруди є те, що ясний сенс та зміст в ній відсутній. Єдине пояснення його концепції полягає в абстрактних словах П. Айзенмана: «Досвід бути справжнім в сьогоденні, поза конвенціональних маркувань, загубитися в просторі, стати нематеріальною матеріальністю: в цьому меморіалі закладена невизначеність» (Баланюк Ю.С., 2022, с.76).

Одним із найбільш складних завдань у процесі переоцінки та збереження архітектурних об'єктів стало створення меморіальних комплексів і музеїв на території колишніх концентраційних таборів. Ці місця, зокрема Аушвіц-Біркенау (Освенцім) в Польщі, мають глибоку історичну значущість і викликають сильні емоції. Завданням було не лише зберегти архітектурну і фізичну автентичність об'єктів, але й забезпечити їхню здатність слугувати простором для пам'яті, освітньої діяльності та роздумів про трагічні сторінки історії людства. Такі проекти потребували делікатного підходу, який враховував як історичний, так і етичний аспекти збереження спадщини.

Аушвіц почав трансформацію у музей відносно рано. У травні 1945 року польський уряд надав Міністерству культури та мистецтва права на частини табору та доручив їм підготувати концепцію майбутнього музею. У 1979 році Аушвіц-Біркенау був включений у Список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, як об'єкт культурної спадщини Польщі за критерієм VI, який говорить про те, що об'єкт «має бути прямо або відчутно пов'язаним з подіями чи існуючими традиціями, з ідеями чи віруваннями, з художніми та літературними творами - видатного універсального значення» (The Criteria for Selection, 2004). І це значення не завжди носить позитивних характер.

Сьогодні, музей, створений на території Аушвіцу, має чітку місію. Якщо початково завдання музею полягало у вшануванні пам'яті, то нині воно змістилося в бік освітньої діяльності. Частково це зміщення можна пояснити зміною поколінь. Тоді як попередні покоління мали тісніший зв'язок із Голокостом, нинішні покоління є більш віддаленими, а тому менш обізнаними та емоційно залученими щодо Аушвіцу і його функціонування. Одне з ключових завдань музею - це формування індивідуальної та колективної пам'яті про жертв геноциду. Місія Аушвіцу полягає у вихованні розуміння про Голокост, щоб люди усвідомлювали необхідність взаємної поваги у всьому світі (Needham E., 2014, p. 6-7).

Питання використання архітектурних об'єктів у політичних цілях є актуальним у контексті дослідження суперечливої спадщини. Окремі споруди Третього Рейху, такі як Олімпійський стадіон у Берліні, слугували не лише архітектурними символами своєї епохи, а й інструментами ідеологічного впливу. Вони не обмежувалися лише місцями репресій і катувань, а також відігравали важливу роль у демонстрації ідеологічних переваг. Олімпійські ігри 1936 року стали яскравим прикладом використання спорту як засобу просування нацистської ідеології.

Олімпійський стадіон у Берліні зазнав значних руйнувань під час Другої світової війни внаслідок бомбардувань. Після завершення бойових дій постало питання його відновлення. Відбудова стадіону відбувалася у кілька етапів, і хоча його конструкція зберегла первинні риси, зміни у функціональному використанні та новий соціальний контекст дозволили віддалити його від початкової ідеологічної символіки. Сьогодні стадіон виконує роль не лише спортивного, але й культурного об'єкта, який приймає міжнародні події. Його ідеологічне минуле піддалося переоцінці, і сучасний підхід до архітектурної спадщини намагається витіснити негативний символізм минулого, замінюючи його на позитивний зміст. Цей процес пов'язаний з феноменом колективної пам'яті та психологією впливу: суспільство прагне переосмислити архітектуру минулого, щоб створити нові, прийнятні наративи, відокремлені від темного історичного контексту.

Долина Полеглих в Іспанії є одним із найконтroversійніших меморіальних комплексів у Європі. Побудований у 1940–1959 роках за наказом диктатора Франсіско Франко, він слугував місцем поховання загиблих під час Громадянської війни, включаючи як прихильників націоналістів, так і республіканців. Проте меморіал асоціювався насамперед із франкістським режимом і використовувався як місце вшанування диктатора. Після смерті Франко у 1975 році комплекс залишався предметом дискусій щодо його значення та функції. У 2019 році останки Франко були ексгумовані з Долини Полеглих і перепоховані в іншому місці, що стало символічним актом відмежування сучасної Іспанії від спадщини диктатури. Нині ведуться дебати щодо подальшого використання меморіалу, іспанське суспільство розглядає його або як місце примирення, або як символ репресивного минулого, що потребує нового осмислення (Ferrándiz F., 2019, p. 3).

У багатьох країнах пострадянського простору монументи, пов'язані з радянською епохою, демонтуються, переносяться в парки монументів або переосмислюються як культурні об'єкти. Одним із найвідоміших прикладів є парк монументів у Будапешті, де зібрані статуї радянських лідерів та символів комуністичного режиму. Це дозволяє не лише зберегти історичні артефакти, але й представити їх у новому контексті, позбавленому пропагандистського навантаження. Подібні процеси спостерігаються і в Польщі. У Варшаві було демонтовано обеліск подяки Червоній армії, а в інших містах пам'ятники радянським солдатам переміщували до спеціалізованих музеїв. У країнах Балтії також діють закони, спрямовані на переоцінку радянської спадщини, що відображає загальну тенденцію до відмежування від минулого, пов'язаного з радянською окупацією. У Литві радянські статуї були зібрані в Грутас-парку, де вони демонструються як частина історичної експозиції. В Естонії широко обговорювався демонтаж Бронзового солдата в Таллінні, що спричинило значні політичні суперечки. У Грузії одразу після «революції троянд» знесли всі пам'ятники радянським керівникам (навіть у рідному місті Сталіна Горі демонтували його статую в 2010-му). Натомість у Німеччині, де радянська спадщина пов'язана з пам'яттю про Другу світову війну, підхід диференційований: **радянські воєнні меморіали** в Берліні (Трептов-парк, Тіргартен) збережені і доглядаються згідно з міжнародними угодами, як місця поховань солдатів, але водночас більшість символів комуністичної НДР було усунено (наприклад, величезний пам'ятник Леніну в Берліні демонтували в 1991 році).

Таким чином, демонтаж та переосмислення радянських пам'ятників є частиною ширшого процесу перегляду історії, що впливає на формування національної пам'яті та ідентичності. Це явище демонструє прагнення суспільств до створення нових історичних наративів, які відповідають сучасним політичним і культурним реаліям. Але попри все, питання охорони та інтеграції суперечливої культурної спадщини у сучасне міське середовище потребує структурованого вивчення для аргументації та переоцінки значення цієї спадщини, а не лише її ліквідації. Деякі суперечливі об'єкти мають статус охоронюваних пам'яток, що ускладнює їх демонтаж або зміну функції. З іншого боку, міжнародні конвенції, зокрема Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, визнають важливість збереження навіть непопулярних історичних пам'яток.

Радянська архітектурна спадщина – від монументів і пам'ятників до житлових кварталів та громадських будівель – займає помітне місце в українських містах. Після здобуття незалежності України постало питання, як ставитися до цих об'єктів: як до історичної спадщини чи як до небажаних символів тоталітарного минулого. Особливо гостро це питання постало після Революції Гідності 2013–2014 років та початку російської агресії. Суспільство і держава переосмислюють радянські пам'ятки – одні бачать у них цінність як архітектурних чи мистецьких творів, інші – нагадування про радянську окупацію.

За роки незалежності ставлення українців до радянського минулого стало значно критичнішим. Опитування показують різке зниження ностальгії за СРСР: у 2010 році близько 46% українців жалкували про розпад СРСР, а у 2022 році таких лишилося лише 11%. Відповідно, абсолютна більшість – 87% – **не** шкодує за Радянським Союзом. Особливо кардинально громадська думка змінилася після початку повномасштабної війни Росії проти України у 2022 році. Війна фактично **«декомунізувала» і «дерусифікувала»** погляди значної частини населення: усе «радянське» почало часто сприйматися як «російське», а отже вороже (Рейтинг). Російська пропаганда сама ж використовувала радянські

символи й міфи для виправдання агресії, тож українці стали ще негативніше ставитися до радянських маркерів історії.

Опитування, проведені вже під час війни, фіксують високий суспільний запит на очищення публічного простору від імперських символів. Зокрема, **71% українців підтримують демонтаж пам'ятників, пов'язаних із Росією або радянським минулим**. Так само понад 65% підтримують перейменування вулиць, назви яких пов'язані з російською чи радянською історією. Показовим є конкретний кейс київського монумента «Батьківщина-Мати»: за даними Міністерства культури, близько **85% громадян висловилися за заміну** радянського герба на щиті цієї статуї на український тризуб (Суспільне Культура). Водночас суспільство більш обережно ставиться до суто меморіальних об'єктів, пов'язаних із Другою світовою війною. Опитування групи «Рейтинг» показало, що лише 19% підтримують демонтаж радянських воєнних меморіалів, тоді як 40% виступають проти цього (ще близько третини байдужі) (Рейтинг). Це свідчить про те, що українці розрізняють **ідейно-пропагандистські символи** (яким місце в музеї чи на звалищі історії) та **військові меморіали**, які багато хто вважає за потрібне залишити, хоча і переосмислити.

В цілому наразі громадська думка в Україні схиляється до негативного або нейтрально-стриманого сприйняття радянської архітектурної спадщини, особливо якщо вона несе ідеологічне навантаження. Хвиля стихійного «ленінопаду» 2013–2014 років, коли активісти по всій країні самовільно валили пам'ятники Леніну, показала суспільне несприйняття символів комуністичного режиму. Цей громадський імпульс згодом перейняла держава у вигляді офіційної декомунізації. Водночас частина українців – зокрема серед фахівців-архітекторів, мистецтвознавців, молоді – почала все гучніше заявляти про **цінність** окремих радянських архітектурних об'єктів (модерністських будівель, мозаїк тощо) як культурного надбання, незалежно від їхнього ідеологічного першоджерела. Таким чином, у суспільстві сформувався консенсус щодо необхідності **позбавитися тоталітарних символів**, але водночас зародилась дискусія: як це зробити, не втративши при цьому визначні твори архітектури та мистецтва.

На рівні державної політики ставлення до радянської спадщини оформилося у програму **декомунізації**. У квітні 2015 року Верховна Рада ухвалила пакет законів «про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки». Ці закони **заборонили радянську символіку** і зобов'язали органи влади перейменувати топоніми, а також **демонтувати пам'ятники і символи** тоталітарної доби. Закон прямо передбачає обов'язковий демонтаж символів на кшталт герба СРСР, серпа і молота тощо, визначає відповідальних та терміни виконання (Радіо Свобода). Таким чином, демонтаж радянських монументів із суспільної ініціативи перетворився на **законодавчу норму**. За даними Українського інституту національної пам'яті, в рамках виконання цих законів **було прибрано понад 2000 радянських пам'ятників** (станом на 2020 рік), серед них **1320 монументів Леніну** (Український інститут національної пам'яті). Також декомунізація охопила **перейменування міст, сіл, вулиць**: з карти України зникли назви на честь діячів радянського пантеону (наприклад, Дніпропетровськ став Дніпром, Кіровоград – Кропивницьким тощо).

Новий імпульс процесу дала повномасштабна війна з Росією. У 2022–2023 роках говорять вже не лише про декомунізацію, а й ширше про **деколонізацію** – позбавлення від символів російської імперської присутності. У квітні 2023 року набув чинності ще один закон, який уточнює процедури демонтажу пам'ятників та перейменувань, щоб упорядкувати цей процес. Він, зокрема, дозволяє розрізняти об'єкти, що несуть виключно пропагандистський зміст, та такі, що мають художню чи історичну цінність. **«Ті, що справді мають лише пропагандистський сенс, демонтують, а тим, що мають мистецьку цінність, повинні дати спокій»**, – пояснює цей підхід Міністерство культури (Рубрика). Практична реалізація такої диференціації вже почалася: наприклад, у Києві радянську символіку (зірки, серпи і молоти) планово знімають з будівель державних установ та університетів відповідно до закону, але водночас держава намагається зберегти **монументально-декоративне мистецтво** радянської доби (мозаїки, барельєфи) від варварського знищення.

Що стосується **радянських будівель**, які не містять прямих ідеологічних емблем, то до них державна політика більш нейтральна. Багато з таких споруд досі експлуатуються за призначенням (житлові мікрорайони, адміністративні будинки, палаци культури тощо), а деякі навіть охороняються як пам'ятки архітектури. Показовий приклад – харківський комплекс **«Держпром»** (Будинок державної промисловості), зведений у 1928 році в стилі конструктивізму. Його вважають видатною архітектурною пам'яткою *модерністської доби*. Попри те, що ця будівля – продукт радянського періоду, держава зацікавлена в її збереженні і міжнародному визнанні, адже архітектурна цінність превалює над ідеологією. Таким чином, державна політика еволюціонує від тотального усунення всіх радянських слідів до більш збалансованого підходу: **усунути те, що прославляє тоталітаризм**, але зберегти те, що становить культурну спадщину.

Деякі пам'ятники та будівлі радянської епохи особливо гостро обговорювалися суспільством і стали своєрідними *символами* переосмислення радянської спадщини. Зокрема, монумент Батьківщина-Мати та **Арка Дружби Народів у Києві, Монумент бойової слави Радянських Збройних Сил у Львові**, пам'ятник Невідомому солдату у Чернівцях.

Монумент «Батьківщина-Мати» в Києві. Ця 102-метрова статуя жінки-воїна з мечем і щитом – найвища скульптура в Україні та одна з найвищих у Європі. Її відкрили в 1981 році як центральний об'єкт Музею історії Великої Вітчизняної війни. На щиті монумента було викарбувано герб СРСР (серп і молот на фоні земної кулі). Питання про долю цього символу порушувалося з моменту ухвалення декомунізаційного закону: формально радянський герб підпадав під заборону, але демонтувати його довго не наважувалися через технічну складність та неоднозначність статусу самої скульптури (вона є частиною меморіалу війни). Дискусія розділила суспільство: для багатьох ця статуя стала впізнаваним **символом Києва**, тоді як інші наголошували, що «Батьківщина-Мати» – витвір радянського міфотворення про «єдину сім'ю народів» і продовжує пропагувати радянський герб. У 2022 році Міністерство культури винесло це питання на відкрите опитування через застосунок «Дія». Результат був однозначний: **85% із понад 800 тисяч опитаних підтримали заміну герба СРСР на щиті на український тризуб** (Суспільне Культура). Після отримання спеціальних дозволів у 2023 році історичне рішення здійснили – радянський герб акуратно зрізали, а на його місце встановили державний Герб України (тризуб).

Арка Дружби Народів у Києві (нині – Арка Свободи українського народу). Ще один відомий київський монумент, який змінив своє значення, – це величезна **титанова арка**, встановлена 1982 року в центрі столиці. Спершу вона називалась Аркою возз'єднання України з Росією, згодом – Аркою дружби народів. Під нею розміщувалася скульптурна композиція: бронзові фігури двох робітників – українця та росіянина, що тримають стрічку ордена Дружби народів, а також сцена Переяславської ради 1654 р. Цей монумент прославляв **«вічну дружбу» України з Росією**, що в радянській історіографії символізувалася угодою гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем. Після здобуття незалежності арка і скульптури стали виглядати ідеологічним анахронізмом. У 2016–2017 роках митці спробували *переробити* цей об'єкт: у рамках проекту «Arch of Diversity» до Євробачення-2017 арку пофарбували у веселкові кольори (символ толерантності та свободи) (The Art Newspaper). Частина веселки лишили й після конкурсу, офіційно не змінюючи назви монумента. Однак із початком російсько-української війни тема постала знову радикально. У квітні 2022 року, через два місяці після вторгнення РФ, київська влада **демонтувала бронзових фігур «дружби»** під аркою. Тоді ж арку офіційно перейменували на Арку свободи українського народу. Навесні 2023 року дійшла черга і до другої частини композиції: почався демонтаж гранітної стели з барельєфом «Переяславська рада». Таким чином, **ідеологічний сюжет монумента повністю демонтовано**. Нині лишилася сама арка-«райдуга», щодо якої тривають дискусії – лишити її як арт-об'єкт чи теж розібрати. Голова Українського інституту національної пам'яті Антон Дробович висловлював думку, що якщо арку не можна демонтувати, то найкращий спосіб позбавити її тоталітарного минулого – знову використати художній прийом (як-от веселкове розфарбування), що віддаляє її від первинної радянської символіки (The Art Newspaper). Цей приклад демонструє **різні підходи**: частковий демонтаж і паралельно спробу творчого переосмислення архітектурного об'єкта.

«Монумент бойової слави Радянських Збройних Сил» у Львові (Монумент слави). У західноукраїнських містах більшість радянських пам'ятників демонтували ще на початку 1990-х. Однак у Львові до кінця 2010-х зберігався великий меморіальний комплекс на честь перемоги Червоної армії, встановлений у 1970 році. Це був Монумент слави на вулиці Стрийській – 30-метрова стела і скульптурні групи солдатів та «Батьківщини-Матері». Багато львів'ян вважали його чужорідним символом: ветеранські та націоналістичні організації не раз заявляли, що монумент прославляє **комуністичні злочини** під виглядом пафосної воєнної перемоги. З іншого боку, деякі мешканці сприймали його просто як частину міського середовища і пам'ять про роль українців у війні. Після ухвалення закону про декомунізацію 2015 року доля Монументу слави стала предметом обговорень міськради. Вирішальним аргументом на користь демонтажу став аварійний стан конструкцій: наприкінці 2018-го бетонна стела дала тріщини і становила загрозу. У січні 2019 року міська влада розпочала **поетапний демонтаж монумента**. Спершу за бюджетні кошти було повалено 30-метровий пілон зі зображенням радянського «визволення» Львова. Згодом, у 2021 році, зняли і бронзові фігури солдата та «Батьківщини-Матері» з постаментів. Демонтажні роботи відбувалися під наглядом громадськості та поліції. Рештки монумента передали до музею «Територія терору» – закладу, присвяченого тоталітарним режимам (Радіо Свобода). На місці ж колишнього пам'ятника планують встановити сучасний меморіал українським Героям. Львівський приклад показує, що **воєнні радянські меморіали** теж можуть бути демонтовані, якщо суспільство схиляється до того, що їхній ідеологічний посил неприйнятний або якщо є об'єктивні обставини (аварійність). При цьому важливо, що елементи монумента збережені в музеї – тобто місто не «викинуло на смітник» історію, а перемістило її в інший контекст.

Демонтаж пам'ятника невідомому солдату, відомому як монумент Перемоги, у Чернівцях відбувся 12 серпня 2022 року на Соборній площі. Це рішення ухвалили після публічних консультацій, де більшість учасників підтримала демонтаж пам'ятника. Монумент Перемоги було встановлено в 1946 році на честь перемоги у Другій світовій війні. Центральною фігурою був радянський солдат із автоматом ППШ, який тримав у лівій руці прапор. Цікаво, що ліва рука скульптури була помітно довшою за праву, через що в народі солдата прозвали «довгоруким». Демонтаж пам'ятника викликав різні реакції серед містян. Деякі підтримували це рішення, вважаючи його частиною процесу декомунізації. Інші, особливо старше покоління, висловлювали незадоволення, вважаючи, що це ображає пам'ять ветеранів Другої світової війни. Після демонтажу пам'ятник планують зберегти як експонат у майбутньому музеї тоталітаризму.

Окрема категорія радянської спадщини – це **монументально-декоративне мистецтво** на фасадах будівель: мозаїчні панно, барельєфи, вітражі тощо. В 1960–70-х роках багато громадських будівель прикрашалися масштабними мозаїками на сюжети прогресу, праці, єдності народів і т.п. Сьогодні ці твори викликають суперечки. З одного боку, вони створені видатними українськими митцями (наприклад, Аллою Горською, Ернестом Котковим та ін.) і становлять художню цінність. З іншого – часто містять радянську символіку або ідеологічні гасла. Закон про декомунізацію прямо не згадував мозаїки, тому їхня доля залежала від місцевих рішень і свідомості власників будівель. На жаль, багато таких панно **знищено чи пошкоджено** в останні роки: десь під час утеплення фасадів або ремонту їх просто забили бляхою чи збили, десь знищили свідомо як «радянський рудимент». Наприклад, у серпні 2022 року в смт Макарів (Київщина) після вигнання окупантів місцеві комунальники знесли вцілілу мозаїку на стіні магазину – хоча вона зображала не серп і молот, а алегорію гостинності українського народу (Рубрика). Водночас, російська армія, обстрілюючи українські міста, теж нищить цю спадщину: втрачено унікальні мозаїки Алли Горської «Дерево життя» і «Боривітер» у Маріуполі, зруйновано палац зі спорудженням великих панно в Сєвєродонецьку, затоплено повинню після підриву Каховської ГЕС численні мозаїчні прикраси Нової Каховки (Рубрика). Тож проблема збереження радянського монументального мистецтва стоїть гостро. На захист мозаїк стали громадські активісти та фахівці: створено проекти на кшталт **Save Kyiv Modernism**, видано альбоми-фотофіксації («Декомунізована: українська радянська мозаїка» Є. Нікіфорова), проводяться кампанії за надання охоронного статусу таким об'єктам. Деякі міста

(наприклад, Київ) останніми роками взяли на облік окремі цінні мозаїки як пам'ятки місцевого значення. Прийняття згаданого закону про деколонізацію 2023 року також має врятувати мистецькі твори – тепер офіційно визначено, що **пропагандистські об'єкти слід демонтувати, а мистецькі – охороняти** (Рубрика). Таким чином, держава фактично підтримала підхід, який давно пропагували активісти: радянські мозаїки треба розглядати *в першу чергу як мистецтво*, а не як носії ідеології. Цей підхід вже дав результати: наприклад, у 2020 році статус пам'ятки отримала будівля-«тарілка» на Либідській площі в Києві (споруда Українського інституту науково-технічної експертизи), відома своїм футуристичним дизайном. Попри це, інвестори почали будувати навколо неї торговий центр, фактично поглинаючи модерністську пам'ятку, що викликало протести містян та петиції про захист «літаючої тарілки» (КІІВ24).

Висновок (Conclusion)

Ставлення до радянської архітектурно-монументальної спадщини в Україні еволюціонувало від стихійного заперечення до більш усвідомленого, вибіркового підходу. Наразі формується розуміння того, що ця спадщина не обмежується лише символами режиму, а також містить значну культурну цінність, яку не варто бездумно знищувати. В Україні паралельно з процесами демонтажу здійснюються кроки щодо її переосмислення. Аналогічні процеси спостерігаються і в інших країнах, що пережили комуністичне минуле, де шукають баланс між збереженням пам'яті та історичною правдою. Український досвід декомунізації продемонстрував здатність суспільства консолідуватися та відіграв важливу роль у формуванні національної ідентичності, вільної від імперського впливу.

Для системного вивчення питання суперечливої спадщини необхідно застосовувати комплексну методологію, що охоплює кілька підходів:

1. **Інтердисциплінарний підхід** – дослідження охорони культурної спадщини потребує залучення історії, архітектури, психоаналізу, філософії та інших дисциплін для всебічного аналізу її сприйняття та впливу на суспільство.
2. **Теорія пам'яті та ідентичності** – вивчення впливу культурних об'єктів на колективну пам'ять і національну ідентичність, адже вони можуть бути одночасно джерелом гордості та нагадуванням про травматичні події.
3. **Аналіз емоцій та афектів** – дослідження того, як суперечливі об'єкти спадщини викликають різні емоційні реакції – від захоплення до відторгнення.
4. **Соціокультурний підхід** – розгляд соціального контексту, в якому існує об'єкт, аналіз ставлення до нього різних груп населення та його ролі в культурній політиці.
5. **Динаміка конфлікту та деконструкція** – дослідження процесів боротьби за інтерпретацію, відновлення чи збереження об'єктів спадщини, враховуючи позиції істориків, політиків, громадськості та різних поколінь.
6. **Критичний підхід до охорони спадщини** – оцінка можливості збереження або трансформації об'єктів, що асоціюються з негативними історичними подіями, а також розробка нових моделей їх збереження.
7. **Етнографічний підхід** – збір емпіричних даних (інтерв'ю, спостереження), що дозволяє зрозуміти, як місцеві громади сприймають суперечливі об'єкти спадщини та як це впливає на їхнє життя.
8. **Публічна історія** – аналіз представлення суперечливої спадщини в музеях, медіа, меморіальних заходах та публічних дискусіях.
9. **Оцінка та ревізія значення** – постійний перегляд історичної ролі об'єктів спадщини у різних контекстах та часових періодах для розуміння змін у ставленні до них.

Робота із суперечливою спадщиною вимагає комплексного підходу, що поєднує історичну відповідальність, повагу до різних суспільних позицій та сучасні принципи охорони культурної спадщини. Пошук компромісів, що дозволяють зберігати пам'ять про складні історичні події без загрози соціальній єдності, є ключовим завданням. Інклюзивний діалог між науковцями,

громадськістю та владою може стати ефективним механізмом вирішення проблеми суперечливої спадщини, сприяючи формуванню свідомого підходу до її збереження та адаптації.

Бібліографія (References)

- Eisenman P. Eisenman Inside Out: Selected Writings, 1963-1988 // Yale University Press, 2004. 264p.
- Ferrándiz, Francisco. "Time, Architecture and Domination: The Valley of the Fallen." *Journal of Spanish Cultural Studies*, vol. 20, no. 1, 2019, pp. 1–25. <https://doi.org/10.1080/2159032X.2019.1670534>
- Ginzarly M., Farah J., & Teller J. (2019). Claiming a role for controversies in the framing of local heritage values. *Habitat International*. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2019.05.001>
- Kalman H. (2017). Destruction, mitigation, and reconciliation of cultural heritage. *International Journal of Heritage Studies*, 23(6), 538–555. <https://doi.org/10.1080/13527258.2017.1289475>
- Needham, Emma (2014) "Auschwitz as a Site of Memory," *OUR Journal: ODU Undergraduate Research Journal*: Vol. 2, Article 2. <https://doi.org/10.25778/60q9-x432>
- The Art Newspaper. Huge Soviet-era monument taken down in Kyiv as Ukraine continues 'derussification'. Режим доступу: <https://www.theartnewspaper.com/2024/05/03/huge-soviet-era-monument-taken-down-in-ukraine> (05.03.2025)
- Баланюк Ю.С. Репрезентація пам'яті, як функція сучасної міської архітектури (на прикладі аналізу меморіалу Голокосту у Берліні) // Архітектурний вісник КНУБА 24-25, 2022. <https://doi.org/10.32347/2519-8661.2022.24-25.73-79>
- Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (05.03.2025)
- КИЇВ24. Петиція про збереження «Літаючої тарілки» на Либідській у Києві збрала необхідну кількість голосів. Режим доступу: <https://kyiv24.news/news/petyczyia-pro-zberezhennya-litayuchoyi-tarilky-na-lybidskij-u-kyievi-zibrala-neobhidnu-kilkist-golosiv#:~:text=%D0%A3%20%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%97%C2%A0%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%B8%2C%20%D1%89%D0%BE%20%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2%D0%BB%D1%8F%20%D0%BC%D0%B0%D1%94,%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8Chttps://kyiv24.news/news/petyczyia-pro-zberezhennya-litayuchoyi-tarilky-na-lybidskij-u-kyievi-zibrala-neobhidnu-kilkist-golosiv#:~:text=%D0%A3%20%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%97%C2%A0%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%B8%2C%20%D1%89%D0%BE%20%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2%D0%BB%D1%8F%20%D0%BC%D0%B0%D1%94,%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8C> (05.03.2025)
- Радіо Свобода. Експонат для «Території терору»: у Львові демонтують монумент слави. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/demontazh-monument-slava-teror/31219281.html> (05.03.2025)
- Рейтинг. Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни. Режим доступу: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ideological_markers_ua_042022_press.pdf (05.03.2025)
- Рубрика. Самобутні, але незахищені: як Україна руйнує та зберігає мозаїчні панно радянського періоду. Режим доступу: <https://rubryka.com/article/ukrayinski-mozayiky-radyanskogo-periodu/#:~:text=27%20%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8E%D1%94%20%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D0%BF%D1%80%D0%BE,%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%BC%20%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D1%8E%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D0%25> (05.03.2025)
- Суспільне культура. Декомунізація в Києві: чому в столиці досі є радянські герби і пам'ятники катам. Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/510879-serpi-i-moloti-na-kmda-pamatnik-ortodoksalnomu-stalinistu-dekomunizacia-aka-ne-vidbuvaetsa-v->

[kievi/#:~:text=%D0%A3%20%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%BD%D1%96%202022%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D1%96%D0%BD%D1%87%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D1%81%D1%8F,%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%83%20%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8%20%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B2%25D](https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/bez-lenina-yak-z-povalennya-pamyatnyka-leninu-na-besarabci-pochavsya-styhiynyy-leninopad-po-vsiy-ukrayini)
(05.03.2025)

Український інститут національної пам'яті. Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/bez-lenina-yak-z-povalennya-pamyatnyka-leninu-na-besarabci-pochavsya-styhiynyy-leninopad-po-vsiy-ukrayini> (05.03.2025)

Yuliana Balaniuk

PhD, Department of Architecture and UNESCO World Heritage Sites preservation

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi

j.balaniuk@chnu.edu.ua

orcid.org/0000-0003-2940-1177

CONTROVERSIAL CULTURAL HERITAGE: REINTERPRETATION AND INTEGRATION INTO THE CONTEMPORARY CULTURAL AND URBAN SPACE

© Balaniuk Y., 2025

The article examines the issue of perceiving contested heritage in urban environments and its preservation. The relevance of the study is determined by the necessity of integrating objects that provoke public debates into the modern cultural and urban space. The author analyzes the level of research on the topic in domestic and foreign sources, focusing on practices of decommunization, adaptation, and reinterpretation of such objects. Particular attention is given to the role of heritage in shaping civic identity, critical thinking, and historical memory. The article outlines tasks that include developing recommendations for the preservation and interpretation of contested heritage, as well as integrating it into educational programs to foster civic awareness. The research results will contribute to forming a systematic approach to utilizing such objects in contemporary society.

In the modern world, cultural heritage serves not only as a source of national identity but also as a crucial element of social transformation, manifested in the reinterpretation of historical memory, the formation of new societal values, and the integration of various social groups into a shared cultural space. However, certain heritage objects spark intense debates, polarize public opinion, and pose challenges for their integration into contemporary urban environments. These objects, often referred to as "contested cultural heritage" raise a number of questions for the academic community: how should they be preserved and interpreted? For instance, Soviet monuments, Nazi concentration camps, or sites linked to colonial history generate significant debates due to their symbolic and political significance.

The relevance of studying contested cultural heritage is driven by several factors. Firstly, there is a growing interest in historical memory and the democratization of heritage preservation processes. Secondly, in a globalized world where cultural heritage increasingly functions as a tool of diplomacy, tourism, and economic development, it is essential to consider the ethical, social, and political aspects of its conservation. Thirdly, the development of architecture as a discipline focused on integrating the past into contemporary urban spaces necessitates a systematic approach to analyzing contested heritage sites.

Keywords: *contested heritage, cultural heritage preservation, historical memory, cultural identity, decommunization.*